

дословном смислу, али и у смислу отворености према знању, времену, људима, променама. За америчке библиотекаре и њихову организациону културу, потпуна видљивост и отвореност према потребама заједница у којима делују представљају готово саморазумљиво начело у остваривању и вредновању властите мисије. Основна порука из подстицајног сусрета са савременим америчким библиотекарством сажета је у речима једне младе библиотекарке: „Када нисте сигурни у

критеријуме којима други могу оцењивати ваш рад, најбоље је да он буде потпуно видљив”.

Они који књигу Гордане Стокић Симончић прочитају отворених очију и отвореног ума, разумеће зашто су библиотеке најбоља легитимација свих друштава која свој идентитет заснивају на култури знања и шта још ваља предузети да и наше библиотекарство брже и одлучније отвори своја врата за будућност. Хајде да заједно пођемо на овакво путовање!

Проф. др Борјанка Трајковић
Педагошки факултет у Сомбору
trajkovic.bor@sbb.rs

Библиографско огледало старог Панчева

Војновић, Жарко. *Рађање словесног града: каталог старих књига Градске библиотеке Панчево*. Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Завод за културу Војводине, 2009.

Једна од одредница која засигурно одређује вредност књижног богатства средишне библиотеке неког града, па тиме и степен развоја просветитељске и образовне мисли његових житеља – јесте сачувана збирка старих књига на полицама библиотеке. Аутори сабирника тих драгоцених књига најчешће су они библиотекарски којима су ти фондови и поверени на чување и бригу. Такав је случај и са *Каталог старих књига Градске библиотеке Панчево* Жарка Војновића, библиотекарка Одељења завичајног фонда и старе и ретке књиге наречене библиотеке.

Када сам први пут угледала књигу Жарка Војновића и руком прешла преко њених корица, осетила сам да није реч о обичном каталогу старих књига Панчевачке библиотеке. Необичан формат и старинска литографија пленили су лепотом, и нестрпљиво сам похрлила да се што пре упознам са садржајем ове необичне књиге.

Аутор је већ самим насловом каталога старих књига Градске панчевачке библиотеке одредио историјске и културне међе рађања просвећености и духовности Града, васпостављајући књигу као полазиште.

Кад год представљамо фонд старих и ретких књига једне библиотеке, неминовно испредамо причу о једном граду, о његовом историјском и друштвеном ходу. Аутор Жарко Војновић предано је истражио историјске, друштвене и културне појаве које су претходиле како настанку и појави штампарства, књижевности и издаваштва, тако и књижевне производње и читалачке публике у Панчеву. У уводној студији, „Путевни књиге у Панчеву”, културноисторијски портрет града уоквирен је у једанаест хронолошких скица, које утемељују пут рађања просвећеног грађанског читалачког слоја.

У неопходним историјским подсећањима, аутор наводи да се услови за настанак трајнијих књижних фондова стварају после 1716. године, када се Панчево ослобађа турске владавине. Међутим, тек након Београдског мира (1739), којим је окончан рат између Отоманског царства и Аустрије, град доживљава економски успон, ствара се занатлијски слој, темељ правог грађанског staleжа. А на њему су вазда почивали књижни конзументи. Стицањем унутрашње општинске самоуправе (1794), Панчево, на радост тада малобројних образо-

ваних Срба, постаје град отворен за књигу и читање. Када су се исте године тројица угледних Панчеваца, Андреја Арсенијевић, Симеон Јанковић и Младен Младеновић претплатили на Рајићеву *Историју разних славенских народова*, било је то рађање домаће читалачке публике.

Заметним и неизвесним путевима књиге средњег века, од штампарија у Венецији, преко манастира Дечана, до манастира Војловице у Панчеву, бави се аутор у одељцима „Први помен књиге у Панчеву и најстарија наша књига”, „Прва књига настала у Панчеву” и „Први писац и први књижевни запис”. Вредно је помена да је најстарија сачувана панчевачка књига *Зборник Божидара Вуковића* (1538), који се само четири године од печатње нашао у манастиру Војловици. Књига се и данас чува у панчевачкој Библиотеци Српске православне црквене општине. У манастиру Војловици започела је 1567. године панчевачка књижна продукција, а први књижевни делатник био је монах Козма, о чему сведочи запис самог калиграфа Козме на властитом рукопису минеја за јануар 1567. За Манастир је везан и настанак прве штампане књиге у Панчеву, *Повјест во крајије сисанија о оишшежишељном манастирје Војловице* 1801. године, коју је саставио игуман Јоаникије Милковић.

Познато је да је књига у 18. веку долазила до читалаца преко сајмова и вашара, отуда се књижевна трговина у Панчеву везује за четири годишња вашара (од 1740), на којима су се књиге најављивале, размењивале и, наравно, куповале. О томе пише аутор у одељку „Почеци књижевне трговине у Панчеву”.

На феномену пренумераната – „читалачке авангарде” и „градске националне елите”, како их Војновић назива, темељи се и развој новије српске књижевности. Реч је о оном напредном, имућном и образованом слоју српског народа, који се сматра правим наследником старе српске традиције меценства. На насловној страни поменуте књиге војловачког игумана Јоаникоја Милковића, као мецене/издавачи стоје Панчевац оберлајтнант Георгије Обрадовић и трговац Василије Хаци-Павле (Стојановић) из села Баваништа. И књижевник Милован Видаковић изражава захвалност свом добротвору Георгију Варсану (и његовој супрузи),

тако што на насловној страни трећег дела *Љубомира у Јелицијуму* (1823), објављује његово име словима крупнијим од сопственог.

Следствено томе, у Панчеву крајем 19. века, тројици већ поменутих предбројничких првака, придружује се прота Андреја Арсенијевић, који све до смрти 1816. године представља „стожер духовног и културног, па и политичког живота панчевачких Срба”¹. Протино име не само да стоји на врху пренумерантских спискова многих књига и часописа, он се уводи у панчевачки књижевни летопис као родоначелник новог вида читалачког бављења књигом – постаје први сакупљач претплате. Протини следбеници, предписници и сакупљачи претплате, шире подручје свог деловања ван града Панчева на читав панчевачки протопрезвигерат, а пренумеранти су, поред свештеника, и официри, учитељи, и најбројнији – трговци и занатлије. „Сапунције, абаџије, ћурчије, шнајдери, бирташи, сабови, лебцелдери, дрвари, житари, чизмари и свих других художестава мајстори, омогућиће својим трудом и капиталом да њихови наследници са обрта брзо пређу на праву уметност, ако не као делатници, онда као љубитељи и наручиоци”².

Прецизно истраживачко перо библиотекара Војновића смешта у књијну хронологију и прве панчевачке књиговезаце и књижаре – *бухбиндлере* и *буххендлере*, четрдесетих година 19. века. Да је почетак локалног књижарства везан за књиговезачки занат, доказује аутор наводећи да се марта 1828. године, у *објављењу* за своје дело *Аделајуга, алиџијска илустрација* Гаврило Ковачевић потписује као књиговезац. На бржи развој књижарства очито је утицала увећана школска популација и потражња за школским уџбеницима. Како тридесетих година 19. века у граду има преко хиљаду ђака, убрзава се преображај домаћих књиговезаца у књижаре. Средином века, као најпознатији панчевачки књижари, наводи аутор, издвајају се Јохан Јанел и Карло Витигшлагер, од којих је потоњи био успешнији. Отворио је књижару 1856, а штампарију 1870. године.

Свакако највећу и најуспешнију књижару отворили су 1872. године Срби – Браћа Јовановићи, Каменко (1845–1916) и Павле (1847–1914), обојица трговци, али и предани национални радници. Књижара браће Јовановића је већ 1879. имала вредан јубилеј: стоти објављени наслов. Тим поводом објавила је каталог са и данас драгоценим предговором. Од 1. октобра 1880. браћа Јовановић су покренула „Народну библиотеку”, коју је уређивао Павле Поповић-Даничар (1832–1914), а у којој је сваких четрнаест дана излазила по једна свеска, односно годишње по једно коло од 24 свеске. До 1895. године, када је престала да излази, „Народна библиотека” је нарасла на целих 216 свезака и тако, вредношћу и бројем објављених дела, дала уистину знатан допринос како домаћој оригиналној, тако и преводној књижевности.

Умножавање књига на полицама приватних библиотека имућних трговачких, занатлијских, племићких и поседничких породица, изнедрило је мисао о отварању читаоница и књижница. Панчевачка српска општина, према речима аутора, постаје „јак институционални темељ нове националне културе”³, и од 1831. године, значајан пренумерант на српску књигу.

На развој српских књијних збирки у Панчеву утицао је и рад читаонице, која је 1846. године основана у тамошњем *касину*. И ово нас, посредством Војновића, уводи у причу о библиотекама.

Поред мањих специјалних библиотека основаних унутар институција, и још неразвијених школских књижница, аутор издваја као „најбројнију и најорганизованију” Библиотеку Немачко-банатске граничарске регименте (Deutscher Banater Gränz Bibliothek de KUK Militar kommunitates). Фонд су

највећим делом чиниле књиге штампане у Немачкој у првој половини 19. века, а мањи број из седамдесетих и осамдесетих година истог столећа. Библиотека је расформирана 1872. године, када и Регимента у чијем саставу је деловала.

Друштвене и политичке околности у којима се Град развијао крајем 19. века, диктирале су профил збирки. Тако је, због бројности немачког становништва (на 13.000 Срба – 3.500 Немаца), немачка књига знатно премашвала српске. Податак није изненађујући када се зна да до краја прве половине 19. века није било ниједне штампарије у целом Срему, Банату и Граници. Златно доба панчевачког штампарства наступило је тек са Витигшлагером (1870) и Браћом Јовановић (1872).

Прва права јавна српска књижница у Панчеву била је Библиотека Српске православне црквене општине, основана 1871. године. Библиотека је 1891. године примила велики број књига од ћерке проте Васе Живковића, од издавача и штампара браће Јовановић, др Љубомира Ненадовића и других. Њен фонд је те године чинило 2.731 дело и 4.399 свезака на српском, немачком, руском, мађарском и другим језицима. Године 1922. поседовала је 6.000 књига, а данас је Библиотека Православне црквене општине Панчево најбоље очувана библиотека ове врсте са изузетно вредним фондом.

Употпунимо Војновићев књијни летопис кратким историјатом Градске библиотеке у Панчеву, јер је управо збирка старих књига из њених фондова у средишту ауторове пажње.

Градска библиотека у Панчеву се помиње 11. октобра 1923. године, а њено оснивање је везано за име др Владимира Маргана, познатог јавног и културног радника тог времена. Основни фонд из ове библиотеке су чинили поклони грађана. Касније је библиотека преселена у Магистрат и чинила је са Музејем јединствену целину. Уочи Другог светског рата, Градска (или магистарска, како су је још звали) библиотека је имала 8.000 књига. Током рата, Библиотека није радила,

¹ Жарко Војновић, *Рађање словесног града: Каталог старих књига Градске библиотеке Панчево* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2009), стр. 14.

² Исто, стр. 17.

³ Исто, стр. 24.

а поново се отвара за јавност 1945. године. Директор је био писац и адвокат Миховил Томандл, и била је смештена у згради бивше Српске читаонице. Део њених фондова постале су и књиге некадашње Граничарске библиотеке, Пучке банке и штедионице А.Д. и Библиотеке руске колоније у Панчеву. Библиотека се касније поново сели у зграду Магистрата, а 1975. године добија име „Велко Влаховић”. Зграда нове библиотеке свечано је отворена 27. јуна 1980, а деведесетих година библиотеке враћа ранији назив – Градска библиотека Панчево.

Како свака озбиљна библиографија налаже, после ових неопходних књижевноисторијских упутница, аутор нам предочава методолошка и стручна упутства која је следио при изради Каталога. У овом одељку књиге, насловљеном „О овом каталогу”, минуциозним објашњењима проблема са којима се обрађивач овако специфичне збирке сусреће, аутор излази из оквира већ виђеног, нудећи нова решења и постављајући нове каталожке оквире.

Пре свега, распоред грађе је, супротно уобичајеној библиографској пракси – азбучни. „Превагнула је потреба”, објашњава Војновић, „да се дела једног аутора ипак нађу на једном месту (...)”, јер би њихово раздвајање, неминовно у примени хронолошког распореда, „учиниле овај каталог прилично непрегледним”⁴. Одговор на питање годишњег обима књижевне продукције сместио је аутор у Хронолошки регистар, и тиме задовољио научну знатнијељу књижевних историчара.

Каталог садржи 242 јединице, сврстане према писму публикације у три целине, следећим редом: ћириличне, латиничне и грчке књиге. Природно, најбројније су ћириличне – 226, петнаест је латиничних, а само једна је на грчком језику. Најбројније су књиге писане старим типом грађанске ћирилице, што је логично, имајући у виду историјски период који каталог обухвата. Поред наведеног Хронолошког регистра, каталожку грађу прате Именски, Насловни, регистар Издавача и штампара и Привезаних публикација – чиме је постигнута комплетна информативност у претраживању.

Што се тиче периодизације, аутор је вођен оправданим разлозима, у неколиким случајевима изашао из оквира граничне 1867. године, када Срби званично одустају од старог правописа и прелазе на тзв. вуковицу. Издвајамо *Дрући извештај о радњи и стању Панчевачкој српско-црквеној певачкој друштва*, за период од марта 1865. до фебруара 1866. године, објављеног исте 1866, који је аутор уврстио у каталог због старости и локалног значаја публикације.

У каталог су уврштени и календари и годишњаци, пре свега јер суштински представљају монографску публикацију тематски заокруженог карактера, најчешће у само једном издању. Из истих, стручно оправданих разлога, то је учињено и у *Српској библиографији. Књиге 1867–1944*.

Књиге у Војновићевом каталогу описане су према стандарду ISBD(A). Због релативно честих појава оштећених публикација и непотпуних података на њима, да би верно реконструисао идеалан примерак књиге, аутор је имао помоћ у Библиотеци Матице српске, где је прегледао књиге и преузимао неопходне информације. Оцењујући да је подручје напомена овде важно колико и подручје главног описа, Војновић је од њих створио праву послатицу за библиографе. На првом месту, навођене су претходне библиографије старих књига, потом допунски подаци о самој књизи, рукописни записи и екслибриси, печата, оштећења, прекоричења, подаци о адлигатима. И као да то није довољно, уз књиге су привијене илустрације: насловне стране, корице, садржаји, спискови предбројника, илустрације из самих књига, хрбат, и понегде фотографије самих аутора и њихових литерарних јунака.

И као да и то није довољно библиографу Војновићу, прави књижевни бисер су напомене уз поједина издања, писане курзивом. Најчешће су то биобиблиографски подаци о аутору, податак о примерку књиге или допунска информација о издањима, о књиговесцима и књигопродавцима, али ту су и веома луцидне личне Војновићеве опаске везане за садржај, за предмет приче, мање познати податак о аутору или само карактеристични цитат из књижевног опуса.

Е, сада сам на великој муци, шта од зналачки исписаних књижевних минијатура одабрати. Најбројније су биобиблиографске напомене и, ако сам добро пребројала, Војновић је уз 37 књига исписао кратке белешке о ауторима. Издвојила бих причу о Јеремији Обрадовићу Караџићу, гуслару, песнику, издавачу, и „првом српском колпортеру”, а ја ћу додати – првом београдском колпортеру. Поштовање које је стекао захваљујући свом културном и патриотском раду, најбоље илуструју речи изговорене на његовом погребу, 1888. године, које наводи Војновић: „Драги покојниче, учитељу, родољубе, књижевниче, радениче – слеп си био, али си ипак другима очи отварао”⁵.

Неке белешке као да претендују да исправе историјске књижевне неправде нанете аутору. Тако уз једино штампано Кодерово дело – *Роморанку*, објављену 1862. године, Војновић ваја сјајни кроки портрет овог неправедно скрајнутог књижевног делатника. Ђорђе Марковић Кодер (1806–1891), једна од најнеобичнијих појава српске историје, био је по Војновићу, „родитељ посебних светова, космотворац заумних језичких система, митологичар и први авантуриста ‘матерње мелодије’”⁶. Овај ерудита и авантуриста, полиглота, учитељ мачевања и борилачких вештина, захваљујући помоћи пријатеља и први српски туристички *арџонауш* који је пропутовао многе земље „стигавши и као први Србин на тек откривене развалине Троје”. Непрепознат од књижевних историчара као родоначелник књижевних покрета 20. века, Кодер после безмало једног века излази из литерарне анонимности. Штапањем његове књижевне оставштине, спегова *Сан Машере Србске, Девесиле, Митологије и Искони*, које је приредио је и у књизи *Сивови* објавио Божо Вукадиновић (Београд 1979) и студија из пера Станише Војиновића, *Кодер* (Београд 2005), и Саве Дамјанова, *Кодер – историја једне рецеиције* (Београд 1997), Ђорђе Марковић Кодер на велика врата улази у видокруг читалачке публике.

Не могу да одолим да не наведем још један луцидан коментар аутора Војновића који се односи на снажљивост штампара Игњата Фукса. Прештапавајући сабрана дела Доситеја Обрадовића 1870. године, Фукс је у напомени *Чишаиљем ове књиге* објавио својеврсно упутство за читање старе ћирилице. То је учинио, наводи Војновић у напомени, јер му је вероватно било лакше и јефтиније да дословно прештапа Доситеја по старијим издањима, „него да сву ту силу текста фонетизује према новим правилима. (...)”. Изгледа да је српско читање веома брзо заборавило шта значе јат, јери и јерови⁷, духовито закључује Војновић.

Каталог је илустрован фототипијама одличне резолуције, које изванредно употпуњују библиографску грађу, тако да читалац/корисник/истраживач има утисак да књигу држи у руци. Заслуга припада техничком и ликовном уреднику којег потписује Самуел Ленхард.

Војновић је према личној нахођењу, зналачки и вешто, правио избор илустрација. Нису то само, како бисмо очекивали од овакве врсте књига, фотографије насловне стране или корица; ту су слике аутора, спискови пренумераната, живописне илустрације из књига, занимљиве посвете, рукописне опаске власника књиге и одабрани делови из саме публикације.

⁵ Исто, стр. 87.

⁶ Исто, стр. 71.

⁷ Исто, стр. 127.

⁴ Исто, стр. 39.

Издвојићу неколико мени најзанимљивијих илустрација. Уз податке о Вазаровићевом књижевно-историјском алманahu *Голубица* из 1844. године, стоји фотографија на којој је *Списак најсчаистиани књига у Србији* за 1842. и 1843. годину. Војновић у напомени која се односи на публикацију, између осталог, записује: „У сваком броју на крају публикације додана је и текућа библиографија, због чега данас *Голубицу* узимамо као претечу савременог библиографског бележења”⁸. Податак вредан злата.

На трећој страни *Историје српског народа* аутора Аполона Александровича Мајкова, из 1858. године, власник књиге, учитељ Вељко Константиновић, мастилом је исписао драматични запис: „Примедба! Ову књигу хтела ми је непоштена рука да украде и уништи, ал’ се за врућа трага дознало”. Белешка датира из 1863. године.

Уз фотографију насловне стране књиге *Животи и обичаји Црногораца*, војводе Милорада Медаковића из 1860. године, вероватно понесен чојством и херојством јуначкога народа,

⁸ Исто, стр. 24.

Војновић издваја као илустрацију текст под насловом *Вештица*, који почиње речима: „Вештице могу бити само жене”. Сумњамо да су Црногорци уопште имали, а да и данас у новогвору поседују – мушки род ове именице!

Кашалот старих књига Градске библиотеке Панчево, с љубављу насловљен са *Рађање словесног трага* аутора Жарка Војновића, објављен је заслугом Градске библиотеке и Завода за културу Војводине из Новог Сада, уз финансијску помоћ Града Панчева. Штампано је Финеграф из Београда у тиражу од 300 примерака. Књига је изашла у едицији Библиополис.

Аутор је *Кашалот* посветио највећем живом зналцу старе српске књиге, господину Лазару Чурчићу, што му служи на част. Посвета стоји на почетку књиге и исписана је на посебном листу, старом грађанском ћирилицом, у складу са садржајем. Именујући Чурчића Орфелиновим следбеником, књигољупцем и књигопознаваоцем, аутор одаје заслужно признање великом библиотекар, библиографу, књижевном историчару и нашем учитељу.

Жарко Војновић је сачинио књигу ретке лепоте и драгоцене садржине.

Весна Глушчевић
Народна библиотека Србије
vesna.gluscevic@nb.rs

Пројекат Горажданска штампарија 1519–1523.

Горажданска штампарија : 1519–1523; The Goražde Printing House: 1519–1523. Руководилац пројекта и одговорни уредник Драган Бараћ. Београд: Народна библиотека Србије; Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2008.

Ово капитално дело објавили су Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву и Народна библиотека Србије. Руководилац пројекта и одговорни уредник је проф. др Драган Бараћ. Рецензенти су академик Александар Младеновић и проф. др Предраг Пузовић, а редактор академик Мирослав Пантић. Објављивање ове књиге помогли су Министарство науке и технологије Републике Српске и Министарство културе Републике Србије.

Основни мотив покретања овог пројекта је проучавање штампања ћириличне књиге у Босни и Херцеговини, а то најбоље поткрепљује чињеница да је на тим просторима, почетком 16. века, радила прва штампарија под отоманском влашћу, Горажданска штампарија. Резултат овог пројекта су четири књиге, фототипска издања, које је приредила Катарина Мано-Зиси:

Књига 1: *Литургија (Служабник)*, 1519. године,

Књига 2: *Псалтир с иоследовањем*, 1521. године,

Књига 3: *Молишвеник (Требник)*, 1523. године,

Књига 4: *Горажданска штампарија 1519–1523*, зборник радова еминентних стручњака из ове области: проф. др Мирослава Пантића, редовног члана САНУ; проф. др Евгенија Љвовича Немировског, Москва; проф. др Бранка Летића, Филозофски факултет Источно Сарајево; проф. др Прибислава Симића, Богословски факултет Београд; проф. др Драгана Бараћа, Филозофски факултет Источно Сарајево; Лазара Чур-

чића, библиографа саветника Библиотеке Матице српске, Нови Сад; Катарине Мано-Зиси, археографа саветника Археографског одељења Народне библиотеке Србије, Београд; мр Душице Грбић, библиотекар саветника Библиотеке Матице српске, Нови Сад; Радомана Станковића, археографа саветника Археографског одељења Народне библиотеке Србије, Београд.

Пројекат обухвата више научних области: науку о књизи (историју писма, историју књиге, штампарство, издаваштво, књижарство, библиографију), кодикологију, науку о језику и науку о књижевности. Истраживање је започето 2003. а завршено крајем 2006. године. Извршена су обимна библиографска истраживања и идентификација Горажданске штампарије у земљи и иностранству, као и истраживање архивске грађе и фондова појединих библиотека. Посебно су истражени фондови у Библиотеци Св. синода Румунске православне цркве у Букурешту, Музеју српске православне цркве у Београду, Библиотеци манастира Хиландара, Народној библиотеци Србије, Библиотеци Матице српске и архиву Српске академије наука и уметности. Истраживање је обухватило оснивање, рад и издања Горажданске штампарије у Венецији и Горажду, као и наставак рада штампарије по њеном пресељењу у Трговиште. Проучава се језик горажданских књига, писмо и правопис. Посебна пажња посвећена је и месту и улози горажданских књига у литургијској књижевности. Описани су водени знаци